Fågeldammar i Uppland

INGVAR SVANBERG

Svandammen i mars 1969. Här ses gräsänder, en knölsvan och uppenbarligen en tamgås. Foto J. Liljeholm, Upplandsmuseet.

I början av januari 2013 avlivades svanhanen Alexander som länge simmat i ensamt majestät i Svandammen i centrala Uppsala. Därmed var det slut på en hundraårig epok i staden eftersom kommunen, enligt tidningsuppgifter, beslutat att några nya svanar inte skulle införskaffas. Alexander hade funnits i Svandammen sedan 1992, och kom då närmast från Pildammsparken i Malmö. Enligt uppgift skulle han ha varit drygt 30 år gammal, vilket låter som en hög ålder för en knölsvan (enligt tillgängliga data kan arten dock bli upp till 40 år i fångenskap). Under årens lopp har Alexander haft sällskap av flera svanar, däribland honan Fanny som dog redan 2003. Sedan dess har svanhanen levt ensam fram till sin död.[1]

Man kan ha skilda uppfattningar om beslutet att inte fortsätta med svanhållning i Uppsala, men det är otvivelaktigt så att ett mycket älskat inslag i stadsbilden försvunnit; därmed har också ett kulturarv gått i graven. Uppsala är ingalunda unikt i bruket att ha hållit sig med svanar som del av en urban parkkultur. Tvärtom har det under 1900-talet varit ett självklart inslag i de flesta större städer runtom i landet att befolka dammar, kanaler och vattendrag med simfåglar. Dessa vattenanläggningar stod förr tomma, utan något som helst fågelliv, men blev, tack vare driftiga eldsjälar, folklig mobilisering och lokalpolitiska initiativ, före-

mål för en parkfågelkultur. På sina håll blev svanhållning och inplantering av allehanda simfåglar rena folkrörelsen; ett fascinerande inslag i en tidigare närd medborgerlig omsorg om stadsmiljön som nu i det närmaste är bortglömd och knappast alls har uppmärksammats i den lokala historieskrivningen. Människans förhållande till fåglar är komplext, där sinnesupplevelser smälter samman och möten är laddade med olika innebörder. I urban miljö har förhållandet till fåglar sedan förra sekelskiftet i första hand ej handlat om en nyttobetonad hållning utan här har fåglarna fått tjäna andra funktioner, med dekorativa, kompensatoriska och rekreativa inslag. Samspelet har skapat biokulturella domäner till gagn för såväl människor som fåglar.[2]

Här skall jag utifrån ett uppländskt perspektiv skildra denna städernas och parkernas avikultur. Inspirationen är hämtad från Ragnar Kinzelbachs kulturzoologiska alster, men också från ett ofta förbisett arbete rörande svenska städers fågelliv i parker av Erhard Bergström från 1933. Därtill bör nämnas uppsalaornitologen Roger Gyllins nyligen genomförda undersökning av svanar, gäss och gräsänder i centrala Örebro, en studie som har fått tjäna som metodisk modell. Som jag framhållit i min tidigare framställning om voljärer i äldre högreståndsmiljö är källsituationen rörande avikulturhistorien bristfällig och vi är därför hänvisade till strödda belägg i olika skriftkällor, såsom ornitologiska rapporter, tidningsnotiser och topografisk litteratur. Särskilt värdefullt har ikonografiskt material i form av gamla foton och vykort varit. Fokus ligger på 1900-talet, men för att visa på kontinuitet och förändring görs inledningsvis en historisk tillbakablick på äldre tiders svanhållning. Vi måste komma ihåg att knölsvan, sångsvan, vildgäss och till och med gräsänder var relativt ovanliga fåglar i början av 1900-talet, i en del fall nästan utrotade i Sverige.[3]

Fasaner, som också blivit en del av städernas fågelfauna, däribland i Uppsala, skulle likaså kunna ha fått plats här, men det får anstå till ett annat tillfälle. I det fallet har det mer handlat om att berika faunan med ytterligare ett jaktbart vilt än om ornamentala bevekelsegrunder. Påfåglar däremot har länge hållits som prydnadsfåglar i uppländska slottsparker, men till skillnad från fasaner har de aldrig etablerat några självreproducerande ferala bestånd.[4]

Knölsvanens kulturhistoria

Knölsvanen (*Cygnus olor*) har gamla anor som tamfågel i Europa. Stort jakttryck på de ruggande flygoförmögna fåglarna reducerade tidigt den vilda populationen kraftigt. Däremot har den för köttets och fjädrarnas skull åtminstone sedan medeltiden hållits i ett halvdomesticerat tillstånd. Kinzelbach menar att arten har fått sin nuvarande utbredning i västra Europa just tack vara att

den hållits som husdjur. Det har särskilt uppmärksammat från Storbritannien, där svanarna sedan 1186 var kunglig egendom. Från 1361 känner vi till särskilda svanskötare i kunglig tjänst. En lag, *Act of Swans*, fastställde 1482 att bara jordägare med stora egendomar kunde få hålla sig med svanar. Ännu äger i juli månad den så kallade *swan-upping* – räkning och märkning av svanarna – rum i Themsen, även om detta numera bara är av ceremoniell betydelse. År 2009 övervarade drottning Elisabeth II, i egenskap av Seigneur of the Swans, aktiviteten. År 2012 fick det gamla bruket med *swan-upping* dock inställas på grund av översvämningar, enligt nyhetsrapporterna för första gången på 900 år.[5]

Även i Centraleuropa har knölsvanen hållits i ett slags halvdomesticerat tillstånd sedan medeltiden, både som park- och nyttofågel. Under 1600- och 1700-talet var knölsvanen efterfrågad festmat hos adeln. Många menar att knölsvanens domesticering bidrog till att rädda arten kvar i västra Europa. Dagens stora knölsvanspopulation är ett resultat av de utplanteringar som skedde i början av 1900-talet, framhåller Ragnar Kinzelbach. Den första framgångsrika utplanteringen skedde i Bodensjön 1917. En rejäl förstärkning och utvidgning av artens utbredning i södra Tyskland skedde med hjälp av halvvilda och utplanterade svanar i slutet av 1950-talet och ett par årtionden framöver.[6]

Att man under historisk modern tid också känt knölsvanen i Sverige främst som en halvdomesticerad fågel framgår av att den gängse benämningen i äldre svensk ornitologisk litteratur för knölsvan har varit *tamsvan*. Det kan tilläggas att svanväktare, som hade till uppgift att sköta svanar, omnämns i källorna från Stockholm redan vid 1500-talets mitt. Benämningen *tamsvan* finns belagt första gången i ett manuskript av Linné från 1731. August Emil Holmgren anger i sin fågelbok från 1871 att tamsvanen ”är en bland de ståtligaste af alla simfoglar”. Begreppet tamsvan, utan alternativ benämning, levde kvar för arten fortfarande i *Nordisk familjebok* 1918. Knölsvan är däremot ett ganska nytt ord i svenskan, enligt SAOB belagt först 1899, då det lanserades av Gustaf Kolthoff (fågelnamnet finns dock redan i svenska utgåvan av Brehms *Djurens lif* från 1884). Sannolikt är det ett översättningslån från tyskans *Höckerschwan* (som i sig är en översättning av Johan Matthäus Bechsteins *Cygnus gibbus* 1803).[7]

Knölsvanar återfanns på 1600-talet i de barockträdgårdar som högadeln inrättade vid sina slott. Mest känd är kanske De la Gardies storslagna parkanläggning vid Jakobsdal (numera kungliga slottet Ulriksdal) där det på 1660-talet omnämns en svandamm. I en lista från 1664 antecknas inte mindre än tretton svanar i slottets ägo, år 1668 förtecknas sex svanar. Dammen med simmande svanar finns avbildad

Bruno Liljefors målning av ett svanpar vid strandkant 1920. Foto Bukowskis.

på ett kopparstick av Adam Perelle utfört på 1670-talet.[8]

Större spridning fick svandammarna på 1700-talet med det engelska parkidealet. På Leufsta hölls på 1760-talet "tamda svanar" uti parkdammen. I Per G. Lindroths förteckning över Grills samlingar av uppstoppade fåglar i naturaliekabinettet på Söderfors, finns från den här tiden en sångsvan antecknad som "Från Leufsta Bruk hvarest han varit hemtamd". Att hålla svanar i bruksdammar kan ha varit ganska utbrett, även om någon systematisk genomgång aldrig gjorts. Lindroth noterade även en

"Hemtamd Svan", det vill säga en knölsvan, från Forsmark i samlingarna på Söderfors.[9]

På Carl Peter Thunbergs tid försiggick en viss uppfödning av knölsvanar i Uppsala akademiträdgård (nuvarande Linnéträdgården). Några bevarade brev från Erik Gustaf Oxenstierna, friherre på Eka utanför Enköping, ger oss vissa inblickar. Den 7 juli 1786 skrev Oxenstierna till Thunberg ett brev med frågor rörande svanarnas skötsel. Oxenstierna hade själv införskaffat ett par vildfångade ungar (sannolikt sångsvanar) och vänt sig till akademiträdgårdsmästaren Lars Broberg för att inhämta råd. Svaren från Broberg var emellertid alltför knapphändiga för Oxenstiernas behov och han sände därför ett helt frågebatteri direkt till Thunberg. Han ville exempelvis veta hur man hindrade svanarna från att flyga iväg, hur de skulle hållas om vintern, hur utfodringen bör ske, med mera. Hur svaren löd vet vi tyvärr inte. I februari 1790 återkom Oxenstierna i ett brev till Brobergs "svaneri" och med en förfrågan om han kunde få inköpa ett svanpar.[10]

Ännu på 1830-talet betraktades knölsvanen i första hand som en tamfågel. Zoologen Sven Nilsson skriver att den förekommer "vid Säterierna i det södra och mellersta Sverige". Trädgårdshistorikern Marie Flinck nämner i en översikt över herrgårdsanläggningar i Södermanland kortfattat svanhållning och återger bland annat en bild av ett praktfullt svanhus på Sävstaholm 1868. Holmgren meddelade 1871 att knölsvanen häckade vild i Skåne samt på några håll i mellersta Sverige, däribland Hjälstaviken och Tåkern (där den började uppträda mellan 1840- och 1860-talet). Han ger också besked om hur den hålls i fångenskap, bl.a. att den i avsaknad av isfritt vatten vintertid bör hållas i ett stall vars golv beströs med ren halm. Vid den här tiden fanns även handböcker tillgängliga som ger handledning om hur man skulle sköta svanar. I P. B. Pérsons översättning av Leo Pribyls handbok i tamfågelskötsel 1880 berättas hur man vårdar knölsvan, polsk svan (mutation av knölsvan), sångsvan och svart svan i fångenskap. "Tamsvanen hålles som en ståtlig prydnad i kanaler och dammar, men saknar all ekonomisk betydelse", skriver Tor Högdahl i en handbok 1922.[11]

Sven Ekman menade att Hjälstavikens knölsvanar emanerade från utsättningar under senare hälften av 1700-talet, medan Tåkerns svanar kom från Hjälstaviken. I Uppland började arten sprida sig som vildfågel utanför Ekolsundsområdet under 1880-talet. Efter sekelskiftet fanns enstaka knölsvanshäckningar i sjöar i Uppland och Västmanland. Bruno Liljefors målade vid flera tillfällen knölsvanar. Omkring 1920 fanns närmare 100 par i Mälarregionen. Några år senare finner man den även i andra vatten. Samtidigt kom också parkfåglarnas ungar ut i landskapet. Under 1950-talet skedde en snabb populationsutveckling av

Svanholmen med det år 2001–2004 restaurerade svanhuset vid Drottningholm. Foto Holger Ellgaard 2011.

knölsvan i Sverige och den började etablera sig i sjöar och i kustbanden.[12]

Efter ett uppslag av Bengt Berg tog en dagstidning 1926 initiativ till att utplantera knölsvanar i Stockholms innerstad, något som emellertid misslyckades. Ännu på 1930-talet var övervintrande svanar fortfarande en ovanlig syn där, men snart växte populationen. Så småningom utvecklades knölsvanen till ett omtyckt inslag om vintern med ibland hundratals fåglar som lyste upp i vintermörkret.[13]

Ett bisarrt utslag av ”omtanken” om svanarna i Strömmen var den äldre kvinna som tills för några år sedan vintertid dagligen vakade över deras väl och ve. Hon tog hand om sjuka och skadade svanar och lät transportera dem till någon viltrehabiliteringsanläggning. Men hösten 2006 övergick denna närmast maniska passion för

Stockholms svanar till det som i den socialpsykologiska litteraturen brukar kallas för *animal hoarding*, på svenska förslagsvis ett tvångsmässigt djursamlande. Hon började ta hem fåglarna till bostaden, utan att grannarna tycktes bry sig. När polisen i januari 2007 till slut blev uppmärksammade på detta och gjorde ett tillslag mot kvinnans lägenhet visade det sig att hon höll inte mindre än elva svanar i sin enrumslägenhet på åttonde våningen i centrala Stockholm. Lägenheten, och fåglarna, befann sig i djup misär och kvinnan dömdes så småningom till dagsböter för djurplågeri och artskyddsbrott. Det visade sig att hon sammantaget haft inte mindre än 150 svanar i bostaden. Svankvinnan fascinerade dock många och hennes historia spreds snabbt via tidningsreportage och sociala media över hela världen. Hon blev till och med föremål för en filminstallation som visades på Nationalmuseet våren 2008.[14]

Drottningholm och Ekolsund

En viktig anhalt för de svenska knölsvanarna har varit Drottningholms slottspark. Gunnar Brusewitz har framhållit att det finns noteringar i de kungliga räkenskapsböckerna om att ruggande svanar förts från Skåne till Drottningholm. Redan på 1700-talet byggdes ett särskilt svanhus. I mitten fanns tidigare en bassäng och runtom fanns tårtbitsformade inhägnader för svanarna. På vintern värmdes huset med en kakelugn. En vacker bild på en flock knölsvanar i Drottningholms slottspark återfinns i andra upplagan av *Nordisk familjebok* 1918.[15]

På Drottningholm har, skriver Bergström 1933, sedan gammalt funnits en större population knölsvanar och det är därifrån många av de i början av 1900-talet utplanterade fåglarna härstammar. I början av 1900-talet fanns här i allmänhet mellan 10–15 fåglar, vissa år 20 à 22. Åtskilliga herrgårdar och stadsparker har kunnat införskaffa svanar därifrån. David Råberg, som skötte om svanarna, berättade på 1930-talet att från 1912 hade svanar levererats till Örebro, Göteborg, Uppsala, Hudiksvall, Grängesberg, Västervik, Östersund, Djurgården i Stockholm, Spånga, Hallstavik, Stor, Kulla Gunnarstorp, Solhem, Karmansbo, Brenninge, Fållnäs, Hofors, Onsbyholm, Uppsala-Gävle järnväg, Lövsta bruk, Stockholms södra folkpark och Follökna. Ännu på 1960-talet vinterförvarades svanarna på Drottningholm i svanhuset på Svanholmen.[16]

Även Ekolsund vid Mälaren framstår som en viktig leverantör av knölsvanar. Redan på Linnés tid tycks man ha ägnat sig åt svanhållning på Ekolsund. Det är känt att Gustav III lät inplantera knölsvanar vid Ekolsund i slutet av 1700-talet. Fåglarna förefaller dock ha varit friflygande. Johan Fischerström skriver 1785 om knölsvanen ”som efter hitkomsten om våren har sit för-

Skansens svandamm enligt ett vykort från 1905 (Library of Congress's Prints and Photographs division).

nämsta tillhåll i viken nära Ekolsund der 50 til 60 kunna på en gång vara liggande, och der de äfven häcka".[17]

Skansen

Skansen öppnades som ett friluftsmuseum hösten 1891. På området fanns sedan gammalt ett par fiskdammar vilka omvandlades till fågeldammar. Redan första året fick Artur Hazelius ett svanpar från Slottsskogen i Göteborg. Fågelbeståndet växte snabbt. I en skildring från Skansen 1892 heter det: "Vandra vi nu än vidare, komma vi till dammarne der ankor, svanar och gäss föra en behaglig tillvaro i det på till föda lämpliga växter och lägre smådjur rika vattnet." Varje år införskaffades genom gåvor och inköp en mängd fåglar för dammanläggningarna. År 1898 förvärvades exempelvis 2 sädgäss, 1 alfågel, 3 skäggdop-

pingar, 2 svarta svanar, 2 snögäss, 6 stjärtänder, 8 krickor, 4 bläsänder, 4 gränsänder, två pelikaner och 2 storskarvar. Dessutom kläcktes ungar av myskanka, vanlig anka och smaragdand. Vi kan följa utvecklingen i detalj genom årsberättelser och besökskataloger. Den ena svarta svanen levde till 1917; samma år dog en snögås också införskaffad 1898. Nya svanar och andra sjöfåglar tillfördes kontinuerligt. År 1904 donerade till exempel Vadstena svanbolag en "tamsvan" till Skansen.[18]

År 1913 rapporterades att det i Svandammen bakom Bollnästorget fanns prutgås, vitkindad gås, sädgås, grågås, tamgås, bläsgås, snögås, rostand, gravand, tamsvan (knölsvan), sångsvan, mindre sångsvan, skedand, gräsand, flera ankraser (rouenanka, pekinganka, svensk blå anka, smaragdand, mignonanka), snatterand, stjärtand, kricka, årta, bläsand, vigg, brunand, svärta, sjöorre, knipa, storskrake, alfågel, skäggdopping, sillgrissla, tobisgrissla, tordmule och ejder. Det var alltså ett imponerande artantal i en damm som numera i stort sett är tom på fåglar. I Sollidendammen hölls stork, svart stork, gråtrut, havstrut, silltrut, knölsvan, svart svan, havssula, rosenpelikan och storskarv. Skansen kunde tidigt också stoltsera med gåshybrider, något som fascinerade det tidiga 1900-talets zoologer.[19]

Gräsänder från Skansen började snart flytta till andra vatten År 1937 tog man bort de staket som omgärdade dammarna vilket ledde till att knölsvanar, grågäss och det 18 år gamla vitkindade gässparet började häcka. Ungarna tilläts flyga fritt. Därmed blev det möjlighet för grågäss och sädgäss att börja kolonisera andra områden. Redan i slutet av 1930-talet hade man ett tjog grågäss som flög fritt mellan dammarna och Djurgårdsbrunnsviken. Bläsgässen förblev stationära, men flyttade vintertid för att återvända till Skansen. Under 1960-talet började Skansens frilevande vitkindade gäss att flytta vintertid. År 1970 häckade två par på Bergsmansgårdens tak och 1978 häckade 23 par fritt på området. Den första häckningen utanför Skansen ägde rum samma år på Fjäderholmarna. Sedan dess har de vitkindade gässen börjat häcka på Lidingön, Vaxholm och andra platser i regionen. Senare har man använt vitkindade gäss på Skansen som fosterföräldrar för fjällgäss, som tillåtits flyga iväg när hösten kommit. Skansen har också försett åtskilliga fågeldammar och djurparker runt om i landet med överskottsfåglar.[20]

Skansen hade för övrigt länge en voljär med hägrar som tilläts flytta ut och först bildade en koloni utanför voljären, och därifrån senare koloniserat nya häcklokaler i Uppland och Södermanland.[21]

Stadsdammarna

Skansens dammar var delar av en framväxande djurparksverksamhet inom friluftsmuseets ramar. Det markerar också något

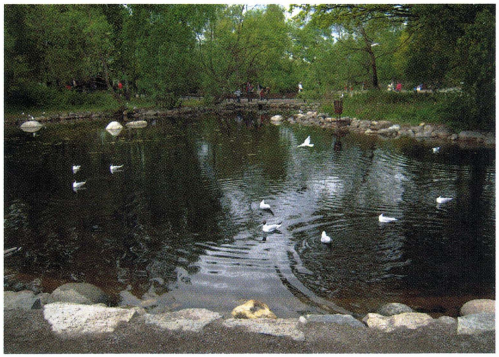

Svandammen på Skansen i maj 2009. Bara besökande skrattmåsar finns nu regelbundet här. Foto Ingvar Svanberg.

nytt i fågelhållning i Sverige. Även om svandammar har gammal hävd i Sverige var de dock länge en del av en högreståndskultur, ämnad att skänka status och förmedla skönhet i herrgårds- och slottsparker. De var inte tillgängliga för en större allmänhet. Engelska strömningar inom trädgårdskulturen bidrog redan på 1800-talet till ett visst intresse för fågeldammar i städerna. Trädgårdsföreningen i Göteborg anlade redan på 1870-talet en magnifik fågeldamm med knölsvanar, svarta svanar, trana, pelikaner och allehanda änder. Så småningom tynade den bort, fylldes igen 1905 och kvarvarande fåglar flyttades till Slottsskogen. [22]

I 1900-talets framväxande stadsmiljöer, som präglades av modernitetens strömningar, kom en ny syn på fåglar. Stadens dammar blev därmed också en del av en demokratiseringsprocess där invånarna deltog i stadens innehåll. Det var ett samhälle där distriktsläkare, grosshandlare och polismästare tog initiativ till förbättringar av stadsmiljön, men där även föreningar och folkrörelser kunde bildas i samma syfte. Dammarna skulle inte bara utgöra en prydnad utan bli en förmedlingslänk mellan naturen och människan. Också djurskyddstanken fanns med. Bergström formulerade det så här. Fågeldammen ”väcker till liv vårt medfödda intresse för naturen och dess djurliv, och den lär oss, att fåglarna kunna glädja oss inte bara som jaktbyte och mat”. Men fågeldammarna skulle också bidra till att sprida arterna till naturen. Gräsänder, knölsvanar och grågäss började flytta ut till stadens omgivningar och bosätta sig i allehanda tjärnar och vattendrag. Genom välskötta fågeldammar skulle inte enbart stadsborna få tal del av den glädje och skönhet fåglarna kunde erbjuda, utan det skulle också ske en berikning av faunan i landet, en tanke som omhuldades också av tidens fackzoologer. Så här uttryckte Einar Lönnberg sig i en artikel 1906: ”För en djurvän ligger det ju något utomordentligt tilltalande i att söka föröka tillgången på lefvande varelser kring sig och att då äfven tänka på att om möjligt rikta den inhemska faunan med något nytt djurslag”. Intresset för att utplantera svanar, gäss och änder i de tätortsnära dammarna, kanalerna och vattendragen växte snabbt. Bengt Berg, som ivrade inte

Magnifik fågeldamm i Göteborgs Trädgårdsförenings anläggning på 1870-talet (C.S. Hallbeck i Svenska Familj-Journalen 1876).

bara för gässens återkomst utan också för ytterligare arter i landskapet, gjorde det med bifall av tidens ornitologiska expertis och vetenskapliga samfund. Han försåg därtill flera städer med kanadagäss. Avslutningen i hans bok om vildgäss från 1937 är ett högtravande försvar till att berika faunan, något han också återkommer till 1957. För Berg var det som att plantera blommor i trädgården: "I den fattiges täppa står doftande schersmin från Kina och japanska löjtnantshjärtan", skriver han. "Vem tänker sig en blomsteräng om våren utan en tulpan? Hur kom den dit? Från Turkestan. Var det mera anmärkningsvärt att plantera in vackra vildgäss från lika främmande land? Efter mina begrepp inte alls. Det var bara något besvärligare och medförde många besvikelser, men också glädjestunder utan lika".[23]

Djur har alltid hållits i städer av olika anledningar. Förr var det produktionsdjur av allehanda slag; andra djur, som exempelvis råttor och sparvar, snyltade på människorna. Med 1900-talets framväxande nya former av stadsmiljöer, där människor inte bara skulle bo, arbeta och konsumera, utan också beredas tillgång till gröna parker där invånarna skulle få avkoppling, kom nya djur. Parkanläggningar, planteringar och fågelintroduktioner var ett sätt att föra in "naturen" i stadsmiljön. På sina håll anlades till och med djurparksanläggningar i städernas parker, såsom i Mariebergsskogen i Karlstad, Folkparken i Norrköping och Djäkneberget i Västerås (1945). I Furuvik inrättade Uppsala-Gävle Järnväg år 1900 en djurpark för att öka lönsamheten på järnvägslinjen.[24]

Från sekelskiftet 1900 och några årtionden framåt mobiliserades en folkrörelse, som med hjälp av insamlingar, inköp och utplanteringar skapade ett rikare fågelliv i Sveriges städer. Knölsvanspar har under 1900-talet funnits i många av landets städer från söder till norr. Ofta hade de namn. Mycket ofta har de avbildats på vykort. Uppsala var en av dessa städer, där den gamla Slottsdammen erbjöd fina möjligheter för svanar och andra simfåglar.

Svandammen i Uppsala

Dammen mellan Flustret och Fågelsången har funnits där sedan 1500-talet, då

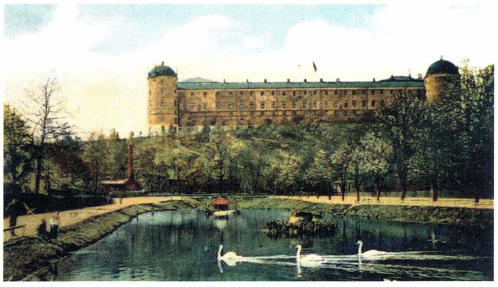

Uppsala slott med svandammen 1906 (vykort).

den anlades som en ruddamm. Den var länge känd som Kungsdammen. Under 1800-talet, till exempel på Robert Schumbergs karta från 1882, benämns den Slotts-Dammen; det gjorde den fortfarande in på 1900-talet. Ännu i 1961 års stadsplan heter dammen Slottsdammen, även om namnet Svandammen fått fotfäste tidigare. På en karta publicerad i *Nordisk familjebok* 1920 kallas Slottsdammen alternativt för Svandammen, med stort S. I ortnamnsregistret på Institutet för språk och folkminnen i Uppsala finns en notering av namnet Svandammen från 1937. En tidskriftsartikel 1918 använder också namnformen Svandammen. Fåglar saknades i 1800-talets Slottsdamm, något som också bekräftas av äldre fotografier. Ett bevarat fotografi från 1860-talet visar en helt tom damm utan några simfåglar. Avsaknaden av fåglar bekräftas också av andra gamla fotografier och vyer över dammen från 1800-talets senare hälft. På ett fotografi daterat 1889 av Heinrich Osti kan man dock se ett par knölsvanar. Då har man uppenbarligen börjat hålla dem i dammen.[25]

Vi har bara enstaka uppgifter om vilka fåglar som fanns i Uppsala svandamm under 1900-talet. Vildgäss fanns tidigt. I slutet av maj 1918 kläcktes tre hybridungar mellan sädgåshona och bläsgåshane. Talrika svanar som uppehåller sig i "svandammen" vid flustret finns på ett fotografi från 1920. I en rapport om fågellivet i Övre Föret 1932 får vi veta att gräsänderna där tycks härstamma från svandammen i Uppsala. När Erhard Bergström i början av 1930-talet inventerade fågeldammar i svenska städer kunde han berätta att det då i Svandammen fanns ett par knölsvanar, ett par vardera av vigg, rostand, krickand och stjärtand, samt ett sextiotal gräsänder som alla övervintrade utomhus. Dammen hölls delvis isfri med hjälp av en källåder i dammens ena ände. En fågel fick dock övervintra inomhus, nämligen en myskankdrake. Den hade för övrigt en vårnatt rövats bort av några studenter och hamnat i Luthagen. Sedan den dagen hade myskankan en "avgjord skräck för alla med vita mössor". Bergström meddelar vidare att knölsvanar, gräsänder och viggar häckade i Svandammen. Tidigare hade även sädgäss och spetsbergsgäss häckat där, uppger han. Viggparet var mycket produktivt och frambringade årligen en kull och så fort ungarna blivit fullvuxna, flög de sin kos.[26]

I mitten av 1900-talet var fågeldammen ett etablerat inslag i Uppsalas stadskärna.

Svandammen i Uppsala på 1920-talet. Foto Paul Sandberg, Upplandsmuseet.

Olof Thunman fångade i dikten Vår en ögonblicksbild:

> Över slottet seglar en skimrande sky
> Och svandammen blänker så speglande ny
> Med svanar och änder som gnabbas och gny
> Och stöka kring reden och bo[27]

Under årens lopp har det förutom vingklippta svanar funnits friflygande gräsänder och en rad andra simfåglar. Gräsänder har funnits i många år heter det 1920, och man hade problem med att råttor ibland tog ällingar. Sjöfåglar av olika slag har tillfälligt uppehållit sig i dammen. Även skrattmåsar besöker sedan 1924 regelbundet Svandammen, inte minst för att här utfordras fåglarna. I den ornitologiska litteraturen återfinns dock bara enstaka rapporter från Svandammen. En notat om havstrut i november 1974 kan nämnas. Intressant är ett meddelande om en hane av brudand (*Aix sponsa*) som i november 1967 infångades i Östhammar och transporterades till Uppsala för att släppas ut i Svandammen. Det var förstås en uppenbar rymling som härstammade från någon annan fågeldamm. I Svandammen blev denna vackra nordamerikanska andart dock inte långvarig, utan tycks ha uppehållit sig där någon vecka. Sedan upphör i alla fall observationerna av den. Fortfarande besöks dammen av spännande arter. Den 30 mars 2010 och den 25 april 2013 sågs exempelvis en mandarinandshona där, medan en hane noterades i månadsskiftet mars – april 2012. I november 2010 noterades bläsand. Silltrutar uppehåller sig regelbundet i dammen om vårarna.[28]

Måndagen den 7 januari 2013 avlivades den sista knölsvanen, en hane som sedan 1992 funnits i Svandammen. Den hade problem med sina ben. Behandling med kortison under ett par års tid tycks inte ha hjälpt. När den hämtades från Pildamsparken i Malmö hade den redan varit far till två svankullar, och beräknades vid ankomsten till Uppsala vara drygt 6–7 år gammal. Under årens lopp hade den haft sällskap med flera svanar, och den hade hunnit förverka inte mindre än tre ”fruar”. År 2007 beslöt fritids- och parkförvaltningen att sluta vingklippa den kvarvarande knölsvanshanen i Svandammen. Beslutet motiverades med att det ansågs oetiskt.[29]

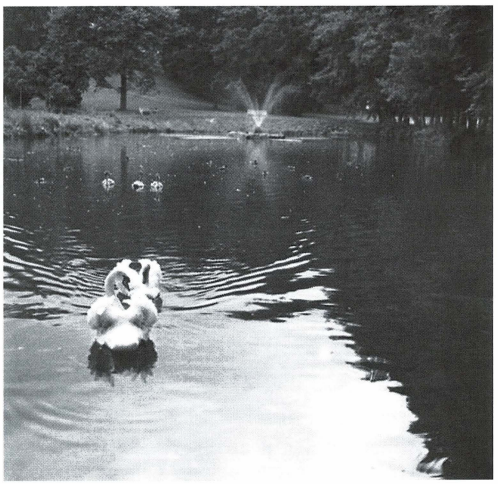

Svanparet med ungar i dammen vid Ulleråker. Foto Gunnar Sundgren, Upplandsmuseet.

Sandvikskällan på Ulleråker

I norra Ulleråker låg länge den så kallade Sandvikskällan, nu sedan några årtionden försvunnen och med få lämningar kvar i landskapet. Denna källa gav upphov till en vacker damm, som en gång fungerade som ruddamm. När Ulleråkers sjukhus inrättade en park för bland annat institutionens självförsörjning genom djurhållning och grönsaksodling, gjordes fiskdammen om till en svandamm. Där hölls ett svanpar ännu på 1970-talet. De vinterförvarades i det gamla svinhuset på Ulleråker. Uppenbarligen gick dammen då under namnet Svandammen. Dammen började emellertid sina, möjligen till följd av bygget med Kungsängsleden och fylldes igen på 1970-talet. Det fanns för övrigt ett rikt djurliv på Ulleråker med guldfiskdamm och allehanda tropiska burfåglar som hölls i växthusen.[30]

När vi ändå befinner i Uppsalas utkanter kan nämnas att vid den nuvarande 4-H-gården, grundad 1974, på Bolsta i stadsdelen Årsta, finns en damm, som fortfarande används för tamgäss och ankor. Även 4-H-gården i Gränby här en liten damm där vilda gräsänder samsas med vita tamankor.

Enköpings Fågelvänner

År 1926 hade en halvtam gräsand slagit sig ner i Enköpingsån, något som gav uppslag till att få ett mera konstant fågelliv i ån. Formuleringen är hämtad från Bergströms framställning och vittnar om hur tomt på fåglar Sveriges städer ännu på 1920-talet kunde vara.

År 1927 bildades därför Enköpings Fågelvänner på initiativ av poliskonstapel Henning Falkenström, rådman Carl Axel Berggren och köpman Uno Hultgren. Syftet var att skaffa tama simfåglar att hålla i ån. Carl Kempe på Ekolsund erbjöd samma år att föreningen skulle få ett svanpar och två par änder. Genom en insamling, som hopbringade inte mindre än 1 300 kronor, kunde man bygga en lämplig vinterbostad av tegel, med en 70 cm djup bassäng, för fåglarna. Staden tillhandahöll gratis vatten till dammen. Något år senare kunde man komplettera med en ytterbassäng av samma

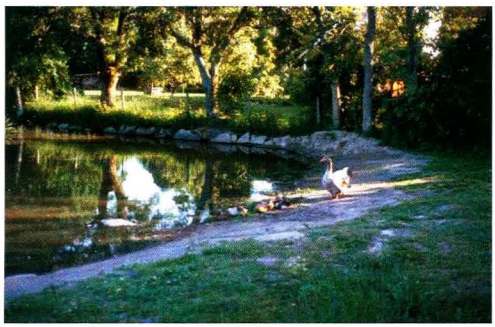

Damm med tamgäss på Bolsta gård, stadsdelen Årsta 1983. Foto Ola Ehn, Upplandsmuseet.

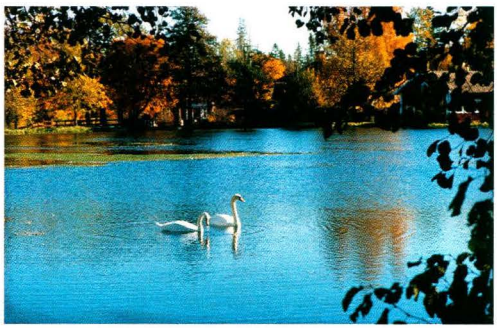

Svanar i bruksdammen vid Karlholms bruk. Foto Ingvar H. Ericsson, Upplandsmuseet.

storlek, vilken med hjälp av rinnande vatten kunde hållas öppen hela vintern. Svanparet häckade 1929 och de närmaste åren framkläckte de ytterligare kullar om 4 á 6 ungar, varav drygt hälften nådde vuxen ålder. Däremot var man länge inte särskilt lyckosam med gräsändernas förökning, enligt Bergströms rapport 1933.[31]

Fortfarande besöks Enköpingsån av intressanta simfåglar. År 2013 fanns 6 mandarinänder, två honor och fyra hanar där. Fåglarna har häckat där under flera år, bl.a. 2014.

Här är inte utrymme för en uttömmande granskning av fågel- och svandammar i Uppland. Uppenbarligen har det funnits svanar och gräsänder i åtskilliga bruksdammar. Från vykort och andra ikonografiska källor kan vi dock nämna Svandammen i Torsviksparken på Lidingö, Kallhällsparkens (parken invigd först 1992) fågeldamm i Järfälla. Även Lötsjön i Sundbyberg där gäss och änder utplanterats bör också noteras. I den av Uppsala-Gävle Järnväg i början av förra seklet anlagda djurparken Furuvik folkpark fanns en stor svandam. Därmed har vi också överträtt läns- och landskapsgränsen och kan blicka utåt.[32]

Fågeldammar i övriga svenska städer

De uppländska dammarna var förstås inte unika, utan det tidiga 1900-talet präglades av en gemensam strävan att befolka de tomma vattendragen och dammarna i städerna med simfåglar. Vykort från olika håll i Sverige bär vittnesmål om detta – ett par knölsvanar har varit något av ett favoritmotiv – och det finns gott om exempel på fascinerande initiativ tagna för att berika fågelfaunan på detta vis. Fågellivet i kanaler och dammar uppmuntrades genom att man matade änder och på allehanda sätt skapa-

de bättre förutsättningar för deras trivsel. ”Änderna i Västerås omhuldas på allt sätt af stadens invånare, som dagligen pläga kasta ut mat till dem, hvarigenom de småningom blifvit så tama, att man kan närma sig dem på ett par meters afstånd. Förra året anslogo stadens stadsfullmäktige en summa af 25 kronor till deras skötsel och vård särskildt för att hålla öppet vatten åt dem, vid behof förse dem med föda”, heter det i en rapport från Västerås 1912.[33]

Bortsett från Bergströms genomlysning 1933 har denna allmänna strävan att berika fågellivet sällan uppmärksammats i den lokala historieskrivningen. Så här finns utrymme för ytterligare lokalhistorisk forskning runt om i landet. Det är en spännande fågelhållning som förtjänar uppmärksamhet. Här kan det förstås inte bli frågan om någon heltäckande genomgång, utan bara axplock som tjusat stadsbor och inte minst barn genom åren.

Inspirerad av Alarik Behm på Skansen inplanterade museimannen Olof Gylling svanar och andra fåglar i slottsparken i Malmö 1901. Flera fågeldammar har anlagts i staden. Pildammsparken tillkom i anslutning till Baltiska utställningen 1914. Det har under hela 1900-talets funnits ett rikligt fågelliv i parken, även med voljärer, men under senare år har fågelhållningen minskat radikalt, även om ett stort antal simfåglar finns i parken. Lund fick sin stadspark med en magnifik fågeldamm efter utställningen 1907. Landskrona inrättade en imponerande samling fåglar i sina fågeldammar. Dessa hade anlagts av rådman Karl Lindqvist 1908. Lokala eldsjälar bidrog med fåglar och pengar, men en del fåglar inköptes från Köpenhamn och Hamburg. På 1930-talet var den kanske den förnämsta anläggningen i hela Sverige. Där fanns bland ett 40-tal arter, däribland jungfrutrana. Bland häckande fåglar rapporterades gräsand, gravand, bläsand, stjärtand, brudand, vigg, peposakand, vitkindad gås och magellangås.[34]

Fågeldammarna i Slottsskogen i Göteborg hade länge ett välförtjänt rykte om att vara mycket framstående. Nya dammar anlades 1907, med bland annat två par häckande svarta svanar, fyra par knölsvanar och vitkindade gäss. Gräsänderna var mycket produktiva. På senare år, skriver Karl Kloo 1970, har Nässjö anlagt en förnämlig fågelpark. I stadsparken fanns ännu i slutet av 1960-talet till och med ett par humboltpingviner (införskaffade från Hagenbecks djurpark), men också knölsvan, rostand, vigg, brunand, gravand, grågås, sädgås, kanadagås, vitkindad gås, stripgås, snögås och magellangås. Även i Jönköping vinnlade sig kommunen, enligt Kloo, om att gynna fågellivet med en rejäl damm. Den är inrymd i Stadsparken, och i slutet på 1960-talet fanns där svan, vigg, gräsand, vit anka m.m. I Vetlanda finns nära Forngården den så kallade Fågeldammen, avbildad på vykort från 1940-talet och framöver, varav ett visar

Svanar i Svartån nedanför Örebro slott ca 1925 (Örebro stadsarkiv).

ett par svarta svanar. Här kan också nämnas fågeldammen i Arvika anlagd 1913 och i Kristinehamn.[35]

Tack vare Roger Gyllins mönstergilla sammanställning har vi en ganska klar bild av fågelhållning i Örebro under 1900-talet. Det första svanparet införskaffades 1913. En grosshandlare Adolf Lindgren stod för kostnaden och fåglarna hämtades från Drottningholm. I Örebro använde man Svartån för fågelinplanteringar. Knölsvanarna trivdes väl, förökade sig och har funnits sedan dess i staden. Mot slutet av 1940-talet fanns även svarta svanar i Svartån. Vingklippta

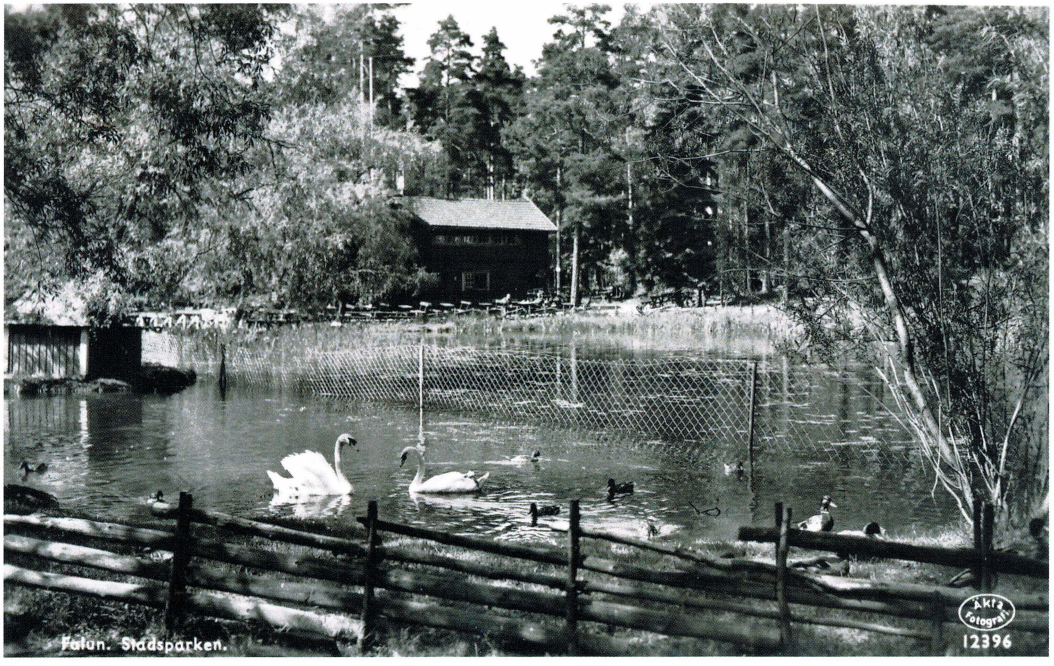

Fågeldammen i Falu stadspark. Vykort från 1940-talet.

grågäss introducerades i slutet av 1920-talet och ungarna fick sedan flyga fritt och kunde kolonisera stadens omgivningar. Det samma gäller kanadagås som 1945, genom en donation från Bengt Berg, kunde släppas ut i Svartån. Kritiska röster fanns för deras närvaro i Örebro på 1950-talet. På 1960-talet började kanadagässen sprida sig utanför staden. Gräsänderna introducerades i staden år 1922. Som på många andra håll skedde en snabb förökning och antalet gräsänder ökade snabbt. Förmodligen tillkom också vilda gräsänder som anslöt sig till populationen i Örebro.[36]

Eskilstuna skaffade fåglar 1926, efter det att Erhard Bergström året innan i en tidningsartikel propagerat för saken. Genom en insamling kunde stadsträdgårdsmästare A. Jeppson införskaffa knölsvanar, grågäss, bläsgäss och gräsänder som förökade sig och fick flyga fritt omkring. Hösten 1933 fanns 12 grågäss och 6 bläsgäss i staden. Västerås fick sina första svanar genom att man räddade tre ungfåglar som frusit fast i Mälarens

is. Här hölls också svart svan. Ytterligare fåglar införlivades i stadens parkfågelfauna. Kanadagässen härstammade från Bengt Bergs uppfödningar i Blekinge, och i likhet med fallet i Örebro kom de till Västerås år 1945. På Djäkneberget anlades på 1940-talet en regelrätt djurpark, med ett stort antal fåglar. Förutom svanar, gäss och änder fanns också krontrana och jungfrutrana.[37]

Genom initiativ från räntmästaren V. Högberg införskaffades år 1918 ett svanpar från Uppsala till dammen i Stadsparken i Falun. Även gräsänder tillfördes parken. Redan 1901 inplanterades brukspatron Petré på Hammar ett svanpar i Gävle, men det försvann efter några år. Vilda fåglar sökte sig dock till Gavleån. Efter olika förvecklingar kunde man sommaren 1930 släppa ut sexton gräsänder i Gavleån. Djurskyddsföreningen i Gävle tog på initiativ av Sigrid Ahlgren sig an matningen av änderna, som snabbt ökade i antal. Ett svanpar tillkom i februari 1931, men de rymde hösten 1932, men infångades i havsbandet.[38]

I Hudiksvall använde man sig av en avsnörd havsvik, Lillfjärden, som fågeldamm. Redan på 1910-talet skänkte borgmästaren Hadar Rissler några knölsvanar. Påtryckningar från lokala s.k. djurvänner gjorde emellertid att man tvingades husera svanarna inomhus i en lada under vintern, en olämplig åtgärd som resulterade i att svanarna dog. Erhard Bergström kunde med hjälp av en insamling år 1920 börja bygga

Svandammen i Åsele befolkad med knölsvanar, gräsänder och vita ankor. Bilden tagen på 1940- eller 1950-talet. Okänd fotograf, Riksantikvarieämbetet.

upp ett nytt fågelbestånd i Lillfjärden. På kort tid byggde man upp en enastående samling av svanar från Drottningholm, gräsänder från Landskrona, allehanda gäss och änder från Skansen samt från fågelhandlare J. Hoogerduyn i Nederländerna. Snart hade man mellan 500–600 gräsänder, ett tiotal vuxna knölsvanar, två sångsvanar, två svarta svanar, och därtill olika gäss och andra andarter. Sommaren 1933 häckade inte mindre än tre par knölsvanar och ett par svarta svanar.[39]

I Östersund var det Föreningen Gamla Östersund som började införskaffa fåglar. Alarik Behm, intendenten på Skansen, hade 1933 hållit ett föredrag i staden betitlat "Om sjöfågelliv i svenska städer". Han skänkte också en del fåglar till föreningen. Knölsvanar skaffade man från Drottning-

holm slottsanläggning. Även längre upp i Norrland har man inrättat svandammar, såsom i Åsele och i Umeå. I Svandammen från 1940-talet vid Nordanåparken i Skellefteå finns fortfarande 2015 ett rikt fågelliv. Även i Lycksele fanns en svandamm, avbildad på vykort från tidigt 1950-talet, likaså finns ännu en damm i Svanparken, Malmberget, med bl.a. svart svan.[40]

Något om övriga parkfåglars kulturhistoria

Som framgått var det inte bara knölsvanar som introducerades som dammfåglar i 1900-talets Sverige, utan en rad simfåglar har befunnits lämpade att härbärgera i städernas parker och vattendrag. Några av dessa arter återfinns idag som en del av den inhemska faunan och man har därmed bidragit till en slags faunaberikning (eller om man så vill faunaförfalskning) på gott och ont. Knölsvanen är ett bra exempel på det, åtskilliga gässarter likaså.

Sångsvanen (*Cygnus cygnus*) är föga känd som parkfågel. Bergström meddelade 1933 att man höll sångsvan i Malmö, på Skansen, i Slottsskogen, Landskrona, Lund och Uddevalla samt i Hudiksvall (dit man förvärvat bl.a. ett isländskt exemplar). Arten krävde dock stora ytor för att häcka, och ännu på 1930-talet var det bara enstaka stadsdammar där man fått den att fortplanta sig (Malmö stads fågeldammar, första gången 1931). Författaren och översättaren Bengt Berg höll sångsvanar på Värnanäs i Kalmar sund, men det framgår inte om han lyckades föröka dem. I Jämtland kom föreningen Heimbygda på 1930-talet att arbeta för att föda upp och inplantera sångsvanar. Svart svan (*Cygnus atratus*) har hållits på flera håll i Sverige sedan 1800-talets senare hälft. Något självreproducerande bestånd, såsom vi har sett på andra håll i Europa, har dock inte etablerats, även om enskilda förrymda par kan slå sig ner och häcka. Arten infördes till Europa i slutet av 1700-talet och fortplantning är känd från London ca 1837 och från Frankrike och Tyskland omkring 1850. På 1930-talet hade man lyckosamma häckningar i bl.a. Malmö och Göteborg och kunde bygga upp hela flockar av svart svan. Den svarthalsade svanen (*Cygnus melanocorpha*), som kommer från Sydamerika, har förekommit sällsynt som parkfågel i Sverige.[41]

Vildgäss var rara gästar i det sena 1800-talets uppländska landskap. De gäss som Bruno Liljefors målade var förbipasserade sädgäss (*Anser fabalis*). Gäss kom dock tidigt att utgöra ett spännande inslag i parkdammar. Genom att låta gässen vara friflygande kunde man också etablera bestånd som började kolonisera omgivningen. Grågås (*Anser anser*) hade länge hänsynslöst jagats och på 1920-talet fanns bara fragmenterade bestånd kvar i Östersjöns skärgårdar och på sina håll i Skåne. En pionjär på att föda upp grågäss i Sverige och att etablera friflygande populationer var Bengt

Berg, som på 1920-talet gjorde försök med grågäss han hade inhämtat från Gotland och Danmark. Även Reinhold von Essen höll i början av 1920-talet friflygande grågäss vid sina fiskodlingar i Perstorp. Många grågäss hamnade i olika stadsparker. Under efterkrigstiden har skett en snabb återkomst. "Från stadsparker och liknande har arten spritt ut sig och häckar numera i fritt tillstånd flerstädes", noterade Rosenberg. I uppsalatrakten har den varit föremål för direkt inplantering vid flera tillfällen, bl.a. Dannemorasjön på 1950-talet och Dalbyviken så sent som på 1970-talet. Ytterligare arter som hölls i svenska dammar var blässgås (*Anser albifrons*) och spetsbergsgås (*Anser brachyrhynchus*). År 1914 fick Malmö som en tacksamhetsgåva från cirkusdirektören Lorenz Hagenbeck i Hamburg ett par spetsbergsgäss, som 1920 frambringade ungar vilka dock inte nådde vuxen ålder. Senare fanns ett par som häckade i Uppsalas svandamm. Blässgäss etablerade sig som häckfåglar i Eskilstuna efter utplanteringar.[42]

Kanadagås (*Branta canadensis*) infördes till England redan på 1600-talet, och i början av 1900-talet fanns de i åtskilliga kontinentala djurparker. De svenska och nordeuropeiska frilevande populationerna tycks alla ha sina härkomster från de etableringsförsök som Bengt Berg gjorde i det tidiga 1930-talet i Kalmar sund och senare fortsatte på Eriksbergs gård utanför Karlshamn i Blekinge. Året för introduktionen är oklar, eftersom Bengt Berg själv inte anger något exakt år (i handböcker står ca 1930, någon gång 1929, ibland 1930-talet). Han hämtade sina första häckande kanadagäss från Hagenbeck i Hamburg. Hans fåglar fortplantade sig med stor framgång och därifrån kunde han förmedla parkfåglar till olika håll i mellersta Sverige. Rosenberg meddelar att kanadagäss från Västerås tog sina vinterkvarter vid öppet vatten i Motala ström ovan Norrköping, medan gässen från Örebro flyttade till Viskadalen. Mindre uppmärksammat är att Helge Ax:son Johnsson från 1927 hade kanadagäss på Berga gård i Västerhaninge, vilken årligen förökade sig.[43]

Vitkindad gås (*Branta leucopsis*) häckar i arktiska områden, men har länge passerat södra Skåne och Öresund under sina flyttningar söderut. Däremot är det först på 1920-talet som Gotland blev raststation för flyttande gäss. Senare har vitkindade gäss också visat sig på andra platser. Men, som Rosenberg framhåller rörande vitkindade gäss, i "många städer hållas vildgäss som parkfåglar, vilka ofta flyga fritt och kunna vålla en del missförstånd". Det gäller inte minst vitkindade gäss. I Malmö museidammar häckade arten redan 1918. Skansen har haft arten länge och på 1970-talet började den flytta utanför friluftsmuseets område och etablera sig som häckfågel på Djurgården och Fjäderholmarna.[44]

Snögås (*Anser caerulescens*) har varit en

vanlig dammfågel på sina håll. De började importeras från Nordamerika i början av 1900-talet. På 1990-talet höll man den i hägn på Hargs bruk. Stripgås (*Anser indicus*) härstammar från Centralasien men har sedan länge förekommit som parkfågel i Europa, även i Sverige. Den tillhör de arter som Bengt Berg experimenterade med i sina uppfödningsförsök. En spännande släkting till gässen är också magellangåsen (*Chloephaga picta*) som började importeras till Europa vid mitten av 1800-talet. Häckning noterades på London Zoo 1852. Under 1930-talet hölls magellangäss på flera håll i svenska stadsparker.[45]

Gräsand (*Anas platyrhynchos*) ser vi idag som en mycket vanlig art, även i städernas vattendrag. I såväl Svandammen som på Fyrisån finns gräsänder året runt. Även gräsanden har varit föremål för inplanteringar i städerna. Tor Högdahl skriver 1916:

"Till upplysning för de undrande och spörjande må här omtalas, att Stockholmsänderna samt och synnerligen härstamma från Svandammen på Skansen. Det är nu omkring sex år sedan intendenten Alarik Behm kom på den lyckliga idén att söka lägga grunden till en vild gräsandstam, som kunde gifva ökadt lif och färg åt vattenområdena i hufvudstadens närmaste omgifningar. För detta ändamål har han årligen låtit en del af de på Skansen kläckta gräsandsungarna få ha sina vingar ostäckta och sålunda gifvit dem möjlighet att flyga omkring och bege sig hvart helst de behagat. De »frigifna» änderna ha sedermera byggt bo och förökat sig dels inom Skansens område, dels på andra lämpliga lokaler i närheten. Och hvar än de hållit till under sommaren, så ha de alltid, när hösten kommit med ökade näringsbekymmer, aflagt täta besök i Skansens fågeldamm, där de haft en säker tillflyktsort och där bordet alltid stått dukat för dem".[46]

Förutom gräsand, som blev ett vanligt inplanterat inslag och som snabbt också gav upphov till betydande populationer, vilka till skillnad från vilda gräsänder ej flyttade vintertid, inplanterades en hel del andra andarter, däribland gravand, kricka, stjärtand och vigg. Till exotiska arter hörde brudand (*Aix sponsa*) – införd i Europa redan på 1600-talet – och mandarinand (*Aix galericulata*); båda vanligt förekommande dammfåglar i Sverige redan på 1930-talet. Den förra härstammade från Nordamerika, den senare från Kina. Peposakand (*Netta peposaca*), en dykand från Sydamerika som infördes till Europa på 1870-talet, har förekommit i svenska stadsdammar. Rostand (*Casarca ferruginea*) lär redan under antiken ha hållits som parkfågel i södra Europa, men det är först på 1850-talet som den når vår del av världsdelen. I början av 1900-talet förekom den här och var som parkfågel i Sverige. Sentida observationer av friflygande roständer ansågs av Rosenberg, åtminstone i en del fall, vara rymlingar "från park-

dammar, där denna art rätt ofta hålles".[47]

Även domesticerade simfåglar var vanliga. I Erhard Bergströms rapport 1933 nämns knölgås (*Anser cygnoides*) – känd sedan 1700-talet i Sverige och då kallad "turkisk gås" eller "sibirisk gås" – vars läte dock kunde uppfattas som störande, och olika domesticerade former av gräsand, exempelvis smaragdand och den snarlika men något större cayugaankan, båda med ursprung i östra Förenta Staterna. Därtill höll man ibland också myskanka (*Cairina moschata*), en domesticerad art med ursprung i Sydamerika. Från Uppsala omtalas den som "turkisk and" av Linné redan 1731.[48]

Avslutande kommentar

Gyllin framhåller i sin studie av dammfåglar i Örebro hur öde och livlösa svenska städer var för bara hundra år sedan. De inplanterade gässen, svanarna och änderna kom att liva upp inte bara vattnen utan stadsbilden överhuvudtaget. Knölsvanar hölls vingklippta, men deras avkomma fick ofta flyga fritt, om de inte var ämnade att förmedlas till andra stadsparker runt om i Sverige. Gäss vingklipptes ibland, men det var lätt att bygga upp friflygande bestånd som gärna höll sig kvar i det område där man släppt ut dem. De kunde till och med utveckla flyttningsmönster och sedan återvända till dammarna och vattendragen på våren. Så gjorde till och med konservatorn Hjalmar Fleischers grågäss som han höll på Stora Björkby vid Ärna. Gräsänder har varit ett vanligt inslag. De härstammar också från inplanteringar och har sedan genom vanligen ganska kraftig förökning gett upphov till stadspopulationer, sådana vi fortfarande kan se resultatet av i Svandammen och i Fyrisån. Dessa fåglar flyttar vanligen inte och flyttar de återvänder honorna tillbaka, ibland i sällskap med nya hanar de funnit under vinterkvarteret. Matning bidrar förstås till att de förblir stationära. En rad inhemska och exotiska andarter har förr släppts ut i dammarna och åarna. Vi har exempel på det i Uppsala. Även vissa domesticerade fåglar har funnits: tamgås, knölgås, myskanka och olika raser av tamanka. Sådana har också funnits i Uppsala. För ett tiotal år sedan kunde vi under vintern se en vit mignonanka vid Jernbron.[49]

Berikningen av städernas fågelliv med allehanda simfåglar var förstås en produkt av sin tid. Fåglarna hölls som tamfåglar, men avkomman tilläts att förvildas. Otaliga knölsvanar, grågäss, vitkindade gäss och gräsänder har på så vis kommit ut i landskapet. Kanadagässen tillhör samma kategori. Övriga arter har bara lokalt och under begränsad tid bildat små bestånd (snögäss i Lötsjön i Sundbyberg, Harg i norra Uppland samt i Västerås). Fåglarna har skötts genom matning och att man hållit dem under uppsikt, vårdat eller avlägsnat dem om de blivit sjuka och till och med skjutit bort dem i viltvårdande syfte.

Många av Europas parker erbjuder fortfarande ett fantastiskt fågelliv, exempelvis Saint James Park i centrala London. Foto Chris Downer.

Gränsen mellan tam och vild är i det här fallet tydligt flytande. I dag gör vi i enlighet med konventionen om biologisk mångfald (UN Convention on Biological Diversity) från 1993 ej heller någon åtskillnad mellan vild och domesticerad diversitet. I parkdammarna flöt gränserna samman. Det urbana djurlivet kännetecknas också i övrigt av många införda arter, som fälthare, brun råtta, husmus, stadsduva, vinbergssnäcka och mördarsnigel. Vad beträffar växter är exemplen förstås legio. Människan omformar ständigt sin egen miljö. Vi kan också notera att tanken på att berika faunan inte är övergiven. Förutom gräsänder, fasaner och rapphöns som årligen släpps ut i stora

mängder för jaktändamål, återinplanterar man genom sanktionerade åtgärdsprogram berguv, pilgrimsfalk, vitryggig hackspett och vit stork. Under senare år har också Rewilding Europe-rörelsen fot fotfästelse i Sverige där fokus ligger på att, bland annat med stöd av Postkodstiftelsen, återinföra sedan länge försvunna större däggdjursarter (i Danmark, Kroatien och Rumänien har man redan planterat ut visent). Det moderna kulturlandskapet främjar inte den biologiska mångfald som är önskvärd, menar man, därför behövs hjälp på traven och flera sedan länge försvunna arter kan där visa sig intressanta.[50].

Dammfåglarna bidrog också till stadens trivsel. Fåglarna blev ett förskönande och rogivande inslag. Mycket av denna avikultur förvaltades av föreningar eller var i kommunal regi, en verksamhet som nu håller på att tyna bort. Enstaka klassiska anläggningar med simfåglar finns kvar, exempelvis Ramnasjön i Borås, där man fortfarande kan se även exotiska simfåglar och som genom en större penningdonation garanteras fortlevnad. Fågelkolonin anlades på 1920-talet av en ingenjör Fritz Hjalmar Thorén och fågelutbudet är fortfarande imponerande, med bland annat svart svan och svarthalsad svan. Som en reminiscens från svunna tider kan man se Kulturföreningen Svanen i Ale kommun, som sedan 1950-talet driver två fågeldammar i Surte. Där finns mandarinand, knölgås, stripgås och andra arter. Engagemanget för fåglarna är uppenbarligen stort och föreningen räknar närmare 850 medlemmar. Blickar vi ut i världen kan vi nöja oss med att nämna de enastående simfågelbestånden i Saint James Park och Regents Park i London.[51]

På en del håll är simfågelpopulationerna så väl etablerade att bara vintermatning behövs, såsom för svanar och gäss i Örebro. Men det går inte att komma ifrån att fågelhållning i parkdammar och städernas vattendrag hör till en gången tid. Med de senaste årtiondenas övergång till det postmoderna samhället, där bokstavsgenerationerna x och y etablerat genomurbana livsstilar med ett begränsat intresse för närmiljöerna utomhus, finns inte längre utrymme för detta. Stadsplanering handlar numera om förtätning och där finns inte utrymme för grönområden, än mindre dammar och vattendrag, som skulle kunna erbjuda kontemplation och skönhetsupplevelser med simfåglar. Uppsala har övergett 1900-talets visioner om stora parkområden och lämnar fältet öppet för en tygellös grönyteexploatering där förtätning av bebyggelse är viktigare än utemiljö. Tätortsbiotoper skattas därmed åt förgängelsen. Grönska och vatten – gröna och blå värden – väger lätt när skatebordanläggningar, parcourbanor och utegym förvandlar kvarvarande parker till segregerade miljöer för ett fåtal."Naturen" skall hållas borta från staden, trots fagra löften om den tätortsnära

biologiska mångfalden. Krafter som motverkar detta är få. Hipstergenerationen och dess fäbless för urban odling, småskaliga akvaponikanläggningar och bikupor på hustaken kan möjligen ses som en reaktion på att biodiversiteten hotas i våra storstäder. Den har dock knappast nått Uppsala än.[52]

Svandammen är ett känt riktmärke i Uppsala, omnämnt av författare som Bengt V. Wall, Jan Mårtensson, Kerstin Thorvall, Kerstin Ekman, Kjell Eriksson och Ola Larsmo. Av ornitologiska rapporter att döma erbjuder Svandammen fortfarande ett spännande fågelliv och det vore tråkigt om så inte får förbli. Istället för att iscensätta radikala ombyggnadsplaner som ej handlar om att bevara dammens månghundraåriga historia utan istället vill ge utrymme åt kommersialiserade och högurbana strömningar, kunde kommunen istället verka för att få tag på ett nytt svanpar. Det omhändertas varje år svanar av viltrehabiliteringscentra i Sverige. Kanske kunde några av dessa återfå friheten i Svandammen och förhoppningsvis stanna där. Då skulle Svandammen fortsatta att vara en svandamm till glädje för alla de uppsalabor som i en tid av snabba omvälvningar också vill slå vakt om dess historiska miljöer. Annars riskerar staden att förlora sin själ.

Noter

Artikeln ingår i ett projekt rörande människan och hennes sällskapsdjur som finansierats av Traditionsvetenskapliga nämnden vid Svenska Litteratursällskapet i Finland och Uppsala universitet. Tack till Lars Christiansen, Roger Gyllin, Magnus Karlsson, Leif Lindin och Lars-Erik Mårtensson.

1 Whitehead 2001, 1185; Ström 2013; Sveriges Radio P 4: "Svanen Alexander har gått ur tiden", Upplandsnytt 8 januari 2013.

2 Cocker 2013; Lévi-Strauss 1962, 75–76; Svanberg 2013b, 97–98; Svanberg 2015.

3 Kinzelbach 1999; Bergström 1933; Gyllin 2015; Svanberg 2013a.

4 Henning 1955; Engström 1956, 55; Brusewitz 1964, 217; Svanberg 2013a, 81.

5 Kinzelbach 2008, 160–61; Ticehurst 1957; BBC News 13 juli 2012: "Windsor Swan Upping ceremony cancelled due to flooding". Raines 1987.

6 Springer och Kinzelbach 2009, 93; Lever 2005, 77; Kinzelbach 2008, 162; Bei den Wieden 2014, 89.

7 Linnaeus 1907, 29; Holmgren 1871, 1051; *Nordisk familjebok* 27/1918, 839; Kolthoff 1899, 185; Brehm 1884, 644; Bei der Wieden 2014, 26.

8 Wollin 1925, 82.

9 Tilas 1928, 13; Tyrberg & Haavisto 1992, 43.

10 Svanberg 2013a, 83; Uppsala universitetsbibliotek, handskriftsavdelningen: G 300t "Brev till Carl Peter Thunberg 21", 513, 516.

11 Nilsson 1835, 364; Flinck 1989, 76, 86–87; Lönnberg 1919, 225; Holmgren 1871, 1053; Ekman 1921; Pribyl 1880, 115–116; Högdahl 1923, 1060.

12 Ekman 1921; Lönnberg 1923, 83–84; Ellenius 1997, 176–177; om äldre fynd av knölsvan i Uppland, se Lundin 1994.

13 Curry-Lindahl 1957, 20; Engström 1956, 88–95; Staav 1980, 49.

14 Svanberg & Arluke 2015.

15 Björklund 1796, 13; *Nordisk Familjebok* 27 1918, 839; Lisinski 2003.

16 Bergström 1933, 142; Lisinski 2003.

17 Ekman 1921; Brusewitz 1964, 221; Fischerström 1785, 161.

18 Samzelius 1893, 77; Nyblom 1898; Svanberg 2012, 12.

19 Svanberg 2012, 11–12.

20 Fries 1952, 91–107; Palm 1980a, 1980b; Staav 2009.

21 Fries 1980; Fredriksson & Tjernberg 2001, 237.

22 Anonym 1876, 247; Bergström 1933, 104; Waern 2007, 94, 116.

23 Bergström 1933, 10–12; Lönnberg 1906; Berg 1937, 178–179; Berg 1957, 112.

24 Ekberg 1956, 8; Bonow & Svanberg 2015, 215–216; Svanberg 2013a, 83; Anonym 1953.

25 Herdin 1937, 13; Taube 1966, 72; *Nordisk Familjebok* 30, 1920, karta Uppsala; Anonym 1918, 192; Brunius & Skott 1992, 62.

26 Bergström 1933, 143–144; Anonym 1918, 192, 318.

27 Brunius 1954, u.s.

28 Mentzer 1920; Olofsson 1924, 1930; Roger Gyllin i mejl april 2015; Ingelman 1932, 235; Bergström 1933 143; Fredriksson & Tjernberg 2001, 260; Bern m.fl. 2011, 2014.

29 Ström 2013; Rönnåsen 2007.

30 Lars-Erik Mårtensson muntl.; se också Larsson 2005, 48 och passim.

31 Bergström 1933, 144–145.

32 Samzelius 1910, 272; Nilsson 1999, 290.

33 Floderus 1912, 141.

34 Pehrsson 1989; Hårde 2013, 224–231; Bergström 1933, 88–96.

35 Bergström 1933, 104–108, 114–118, 126; Kloo 1970, 35–38; Nordström 2015, 2.

36 Gyllin 2015; Berg 1958, 30.

37 Bergström 1933, 130–131; Bergström 1933, 133–134; Ekberg 1959, 8; Magnus Karlsson muntligen.

38 Bergström 1933, 146–149.

39 Bergström 1933, 149–152.

40 Bergström 1933, 152–153.

41 Bergström 1933, 36, 50; Anonym 1935; Berg 1937, 62–63; Fries 1952, 95–96; Coles 1983; Lever 2005, 74; Kolbe 1999, 94–95.

42 Brusewitz 1987; Berg 1933; Berg 1937, 54–90; Lönnberg 1931, 213; Linder 1922, 259; Fredriksson & Tjernberg 2002, 253; Rosenberg 1972, 62; Gylling 1921, 45.

43 Berg 1937, 142, 145–153; Rosenberg 1972, 59; Lever 2005, 71; Bergström 1933, 154–155.

44 Rosenberg 1972, 60; Fredriksson & Tjernberg 2002, 256.

45 Fredriksson & Tjernberg 2002, 254; Coles 1983; Kolbe 1999, 113–114, 153.

46 Högdahl 1916, 182.
47 Kolbe 1999, 177, 266; Rosenberg 1972, 71.
48 Svanberg 2013; Linnaeus 1761, 39; Linnaeus 1907, 29.
49 Gyllin 2015.
50 Müller & Werner 2010.
51 Ramnasjöns fågelkoloni: http://sv.wikipedia.org/wiki/Ramnasjön; Kloo 1970, 35; Lagerström 2010, 115–116; Kulturföreningen Svanen Surte: www.svanen.dinstudio.se/o/8/om-foreningen/; för en utförlig skildring av fågeldammskultur i Europa och Storbritannien, se Kear 2010, 147–174.
52 Ståhle 2005; Andersson 2014. För definitioner av olika ungdomskohorter, se mina artiklar i Nationalencyklopedin-on line 2014: "Generation X", "Generation Y" resp. "Hipster". www.ne.se.

Källor och litteratur

Otryckt

Institutet för språk och folkminnen, Uppsala: Ortnamnsregistret.

Uppsala universitetsbibliotek: Brev till och från Carl-Peter Thunberg.

Tryckta

Andersson, Petra 2014. Biodling i städerna ingen lek. *Forskning och Framsteg* nr 9.

Anonym 1876. Trädgården i Göteborg. *Svenska Familj-Journalen* 15, 247–248.

Anonym 1918. Bastardgässen i svandammen. *Svenska Jägarförbundets Nya Tidskrift* 56, 192, 318.

Anonym 1935. Försök att göra sångsvanen bofast i Jämtland. *Sveriges Natur* 26, 155.

Anonym 1953. Gåskarl är Djäknebergets Don Juan. *Västmanlands Läns Tidning* 14/4 1953.

Bei der Wieden, Brage 2014. *Mensch und Schwan: Kulturhistorische Perspektiven zur Wahrnehmung von Tieren*. Bielefeld.

Berg, Berg 1933. Mina vildgäss. *Svenska Turistföreningens årsskrift* 1933, 263–280.

Berg, Berg 1937. *Mina försök med vildgäss*. Stockholm.

Berg, Berg 1957. *Äventyr med vildgäss*. Stockholm.

Berg, Bengt 1958. Kanadagässens segertåg i Sverige. *Kronobergs Läns Jaktvårdsförenings Årsbok* 1958, 27–37.

Bern, Lars, Dalin, Peter, Douhan, Bill, m.fl. 2011. Fågelrapporten 2010. *Fåglar i Uppland* 40:4, 4–64.

Bern, Lars, Douhan, Bill, Friberg, Fredrik m.fl. 2013. Fågelrapport för Upplands rapportområde 2012. *Fåglar i Uppland* 42:4, 4–63.

Bern, Lars, Douhan, Bill, Friberg. Fredrik m.fl. 2014. Fågelrapporten 2013. *Fåglar i Uppland* 41:3, 4–64.

Bergström, Erhard 1933. *Fågelliv i städernas parkdammar och vattendrag*. Hudiksvall.

Björklund, Anders 1796. *Beskrifning öfver Kongl. Lust-Slotten Drottningholm och China*. Stockholm.

Bonow, Madeleine & Ingvar Svanberg 2015. Urbana fiskdammar i 1600- och 1700-talens Sverige. *Rig* 99, 215–222.

Brehm, Alfred 1884. *Djurens lif.* Foglarnes lif. Stockholm.

Brunius, Teddy 1954. *Ett bilderverk om Uppsala.* Malmö.

Brunius, Teddy & Uno Skott 1992. *Strövtåg bland gamla gårdar och nya hus i Uppsala.* Uppsala.

Brusewitz, Gunnar 1964. Naturen kring Ekolsund förr och nu. I: S. Ulfsparre, B. Lyberg & B. Gyllensvärd (red.), *Festskrift tillägnad Carl Kempe 80 år. 1884–1964.* Stockholm, 213–234.

Brusewitz, Gunnar 1987. Gäss i konst och myt. I: H. Brander Jonsson, G. Broberg & L. Johannesson (red.), *Historiens vingslag: konst, historia och ornitologi.* Stockholm, 295–304.

Cocker, Mark 2013. *Birds and People.* London.

Coles, Dave 1983. Records of waterfowl bred in captivity in the British Isles. *Avicultural Magazine* 894, 218–227.

Curry-Lindahl, Kai 1957. Svanarna på Stockholms ström. *Samfundet Sankt Eriks Årsbok* 1957, 15–20.

Ekberg, Gunnar 1959. Kanadagässen i Västerås. *Jaktsignalen* 16:2, 8–11.

Ekman, Sven 1921. Några jaktbara djurarters historia i Sverige under senare tid 5. Knölsvanen. *Svenska Jägarförbundets Tidskrift* 59, 1–31.

Ellenius, Allan 1997. *Bruno Liljefors. Naturen som livsrum.* Stockholm.

Engström, Kjell 1956. *Stockholms fågelliv.* Stockholm.

Fischerström, Johan 1785. *Utkast til Beskrifning om Mälaren.* Stockholm.

Flinck, Marie 1989. *Tusen år i trädgården: från sörmländska herrgårdar och bakgårdar.* Södertälje.

Floderus, Mats 1912. Naturskydd i stad. *Sveriges Natur* 3, 141–142.

Fredriksson, Richard & Martin Tjernberg 2002. *Upplands fåglar: fåglar, människor och landskap genom 300 år.* Uppsala.

Fries, Carl 1951. *Örnen Isak och andra historier från Skansen.* Stockholm.

Fries, Carl 1980. Sveriges nordligaste hägerkoloni. I: N-E. Baehrendtz (red.), *Boken om Skansen.* Stockholm, 70–71.

Gyllin, Roger 2015. När kom parkfåglarna till Örebro? *Fåglar i Närke* 2015:3, 4–16.

Gylling, Olof 1921. *Branta leucopsis* och *Anser brachyrhynchus* som häckfåglar i museidammen i Malmö. *Fauna och flora* 16, 44–45.

Högdahl, Tor 1916. Gräsänderna i Stockholm. En storstadsidyll att taga varå på. *Sveriges natur* 7, 181–182.

Högdahl, Tor 1923. Svan. I: H. Juhlin-Dannfelt (red.), *Lantmannens uppslagsbok.* Stockholm, 1059–1060.

Henning, Karl 1955. Fasanen i Uppsala län. *Upplandsjakten: Uppsala läns jaktvårdsförenings årsskrift* 26, 7–13.

Herdin, Kiwi 1937. *Flustret i Uppsala.* Uppsala.

Holmgren, August Emil 1871. *Skandinaviens foglar* vol. 2. Stockholm.

Hårde, Ulla 2013. *Pildammsparken 1914–2014.* Lund.

Ingelman, Arne 1932. Fågelfaunan vid Övre Föret. *Fauna och flora* 27, 231–235.

Kear, Janet 2010. *Man and Wildfowl.* London.

Kinzelbach, Ragnar 1999. Was ist Kulturzoologie? Paradigmen zur Koevolution von Mensch und Tier. *Beiträge zur Archäozoologie und Prähistorischen Anthropologie* 2. S. 11–20.

Kinzelbach, Ragnar 2008. Veränderungen in der europäischen Vogelwelt vor 1758 nach historischen Quellen. I: B. Hermann (Hrsg.), *Beiträge zum Göttinger Umwelthistorischen Kolloquium 2007–2008*. Göttingen, 147–171.

Kloo, Karl 1970. *Fåglar i norr och söder.* Uddevalla.

Kolbe, Hartmut 1999. *Die Entenvögel der Welt.* Stuttgart.

Kolthoff, Gustaf 1899. *Ur djurens lif* vol. 1. Stockholm.

Lagerström, Sven H. G. 2010. *Ramnasjön och dess omgivningar i Ramnaparken, Parkstaden och Fridenshöjd*. Borås.

Larsson, Ulla 2005. *Ulleråker sjukhus trädgård och park*. Sveriges Lantbruksuniversitet. Uppsala.

Lever, Christopher 2005. *Naturalised Birds of the World*. London.

Lévi-Strauss, Claude 1962. *La pensée sauvage*. Paris.

Linder, Stig 1922. Bidrag till norra Skånes lokalfauna. *Fauna och flora* 17, 252–261.

Linnaeus, Carl 1761. *Fauna svecica*. Stockholm.

Linnaeus, Carl 1907. *Methodus avium Sveticarum*. Upsala.

Lisinski, Jan 2003. Svanhuset på Drottningholm. *SFV Kulturvärden* 03/4, 13–15.

Lundin, Allan 1994. Knölsvanens äldre historia i Uppland. *Fåglar i Uppland* 21, 43–44.

Lönnberg, Einar 1906. Om acklimatisering af jagtbara fåglar. *Svenska Jägarförbundets Nya Tidskrift* 44, 73–84.

Lönnberg, Einar 1911. Bastard mellan bläsgås (*Anser albifrons* Scop.) och grågås (A. anser Gmel.). *Fauna och flora* 6, 145–146.

Lönnberg, Einar 1919. Hur länge ha svanar haft hemvist i Tåkern? *Fauna och flora* 14, 223–225.

Lönnberg, Einar 1923. Några bidrag till våra svanarters förekomst. *Fauna och flora* 18, 81–88.

Lönnberg, Einar 1931. Grågås, Anser anser, återfunnen i Danmark. *Fauna och flora* 26, 213–214.

von Mentzer, Oscar 1920. Svandammens gräsänder. *Svenska Jägarförbundets Tidskrift* 58, 252.

Müller, Norbert & Peter Werner 2010. *Urban Biodiversity and the Case for Implementing the Convention on Biological Diversity in Towns and Cities*. Darmstadt.

Nilsson, Johan 1999. Lötsjön. I: *Fågellokaler i Uppland och Stockholms län*. Stockholm, 290.

Nilsson, Sven 1835 *Skandinavisk fauna* 2:2 *Foglarna*. Lund.

Nordisk Familjebok vol. 27. 2:a upplagan Stockholm 1918.

Nordisk Familjebok vol. 30. 2:a upplagan Stockholm 1920.

Nordström, Annalena 2015. *Stadsparken*. Arvika.

Nyblom, Helena 1898. Skansens svanar. I: A. Hazelius (red.), *Bilder från Skansen: skildringar af svensk natur och svenskt folklif*. Stockholm.

Olofsson, Wiktor 1924. Skrattmåsen i Uppsala. *Fauna och flora* 19, 287.

Olofsson, Wiktor 1930. Fåglar, nyare för Uppsala. *Fauna och flora* 25, 281.

Palm, Per-Olof 1980a. Fågeldammarna. I: N-E. Bærendtz (red.), *Boken om Skansen*. Stockholm, 40–41.

Palm, Per-Olof 1980a. De vitkindande gässen. I: N-E. Bærendtz (red.), *Boken om Skansen*. Stockholm, 98–99.

Pehrson, Per Jan 1989. Pildammsparken I: *Baltiska utställningen 1914*. Stockholm, 171–191.

Pribyl, Leo 1880. *Handbok i husfågelafveln*. Stockholm.

Raines, Howel 1987. Henley Journal: a scene of Old England: the mute swan census. *New York Times* July 25, 1987.

Rosenberg, Erik 1972. *Fåglar i Sverige*. Stockholm.

Rönnåsen, Lina 2007. Alex sista svanen i dammen. *Uppsalatidningen* 22/6 2007, 12.

Samzelius, Hugo 1892. Skansen. *Nornan: svensk kalender* 20, 54–83.

Samzelius, Hugo 1910. Älfkarleö och Furuvik. *Svenska Turistföreningens Årsskrift* 1910, 260–280.

Springer, Katharina & Ragnar K. Kinzelbach 2009. *Das Vogelbuch von Conrad Gessner (1516–1565)*. Berlin.

Staav, Roland 1980. *Stadens fåglar. En bok om fågellivet i Stockholm*. Stockholm.

Staav, Roland 2009. Vitkindade gäss. I: *Kustfågelbeståndets utveckling i Stockholms läns skärgård*. Stockholm, 42–44.

Ström, Marie 1913. Ingen svan kvar i dammen. *Upsala Nya Tidning* 13/1 2013.

Ståhle, Alexander 2005. *Mera park i tätare stad. Teoretiska och empiriska undersökningar av stadsplaneringens matt på friytetillgång*. Kungl. Tekniska högskolan, Stockholm.

Svanberg, Ingvar 2011. Massfångst av fåglar i Hudiksvall. Fall av tvångsmässigt djursamlande? *Fågelhobby* 41:6, 171–172.

Svanberg, Ingvar 2012. Exotic birds at Skansen zoo, Sweden, before 1920. *The Bartlett Society Journal* 22, 5–14.

Svanberg, Ingvar 2013a. »En märckvärdig Fogelkammare, med allehanda lefvande Svenska Foglar«: anteckningar om avikultur och äldre voljärer i Mälardalen. *Uppland: Årsbok* 2013, 61–98.

Svanberg, Ingvar 2013b. Fågelfängare och sångfåglar i allmogemiljö i 1700- och 1800-talens Sverige. *Svenska Landsmål och Svenskt Folkliv* 136, 97–110.

Svanberg, Ingvar 2014. Generation X; Generation Y; Hipster. *Nationalencyklopedin-on-line*. www.ne.se.

Svanberg, Ingvar 2015. »Underhållas vid en och annan gård såsom en raritet«: Om påfåglar i svensk högreståndsmiljö i äldre tid. *Svenska Landsmål och Svenskt Folkliv* 137, 73–88.

Svanberg, Ingvar & Arnold Arluke, 2015. The Swedish Swan Lady: reaction to an apparent animal hoarding case. *Society and Animals: Journal of Human-Animal Relations* (in press)

Taube, Gurli 1966. *Ett svunnet Uppsala*. Stockholm.

Ticehurst, N. E. 1957. *The Mute Swan in England.* London.

Tilas, Daniel 1928. Dag Bok öfver Hans Kongl. Höghet Cron-Printsen Prints Gustavs Resa igenom Bergslagerne i Sept. 1768. I: *Noraskogs arkiv* vol. 6:1. Stockholm, 1–64.

Tyrberg, Tommy & Seppo Haavisto, 1992: Nedre Dalälvens fågelfauna för 200 år sedan. *Fåglar i Uppland* 19, 39–62.

Waern, Kolbjörn 2007. *Trädgårdsföreningen. Vårdprogram.* Göteborg.

Whitehead, Malcolm 2001. Swan. I: C. E. Bell (ed.), *Encyclopedia of the World's Zoos* vol. 3. London, 1184–1188.

Wollin, Nils G. 1925. Ulriksdal: en historisk översikt över trädgårdsanläggningarna. *Lustgården* 6, 62–124.

Ingvar Svanberg är verksam som forskare vid Centrum för rysslandsstudier, Uppsala universitet.